

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2023, c. 9, s. 2: 941-969

Hadis Şerhlerinde Şair Katkısı: Mütenebbî Örneği

The Contribution of the Poet in the Commentary of Hadith: the Example
of al-Mutanabbî

Adnan ARSLAN

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati
Anabilim Dalı
Associate Professor, Bilecik Şeyh Edebali
University,
Faculty of Islamic Sciences Department of Arabic
Language and Rhetoric
Bilecik/Turkey
adnan.arslan@bilecik.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3989-6612

Ahmet ALKAN

Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Ass. Professor, Bilecik Şeyh Edebali University,
Faculty of Islamic Sciences Department of Hadith
Sciences
Bilecik/Turkey
ahmet.alkan@bilecik.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4628-7337

DOI: 10.47424/tasavvur.1324178

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 7 Temmuz / July 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Eylül / September 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Arslan, Adnan- Alkan, Ahmet. "Hadis Şerhlerinde Şair Katkısı: Mütenebbî Örneği". Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi 9 / 2 (Aralık 2023): 941-969.
<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1324178>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Arapların kültür tarihinde edebiyatın özellikle de şiirin kuşkusuz büyük bir yeri olmuştur. Cahiliye döneminde Arap şairi; kabile mensuplarının kahramanlıklarını destanlaştırmak, vefat edenlerinin isimlerini ölümsüzleştirmek, hasım kabile ve kişileri hicvederek bir nevi psikolojik üstünlük sağlamak gibi pek çok kritik işlev üstlenmekteydi. Şiir Arapların kültürel kodlarına sirayet ettiği için İslamiyet'ten sonra da şiir hayatın her alanında varlığını sürdürmüştür. Bunun bir tezahürü olarak, ilerleyen yıllarda teşekkür eden İslami disiplinlerde şiirlerden azami düzeyde istifade edilmiştir. Arap şiiri sadece sarf, nahiv gibi dilbilimsel çalışmalarda değil tefsir, hadis ve kıraat gibi İslami ilimlerin de başvuru kaynaklarından biri olmuştur. İstılahta istişhâd olarak terimleşen şiirden delil getirme ameliyesinin tatbiki hadis şerhlerinde de görülmektedir. Şârihler, hadislerde geçen kimi garib lafızların manasını şiirde ararken bazen de hadisin manasına tam mutabık düşen birkaç beyte yer verirdi. Bu çalışmada Peygamber (s.a.s.) ile muhaddislerin şiire karşı tutumu ve hadis şerhinde şiirin rolüne dair bilgiler verilmiştir. Ayrıca, hadis şerhlerinde şiirlerine sıklıkla atıfta bulunulduğu görülen Abbâsî şairi Mütenebbî (ö. 354/965) şiirlerinin hadis şerh kaynaklarında nasıl ele alındığı incelenmiştir. Böylece araştırma sonuçlarının Arap dili ve belâgatı ile hadis alanı araştırmacılarına veri sağlayacağı öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belâgatı, Hadis, Mütenebbî, Hadis şerhleri, İstişhâd.

Abstract

Literature, especially poetry, has undoubtedly had a great place in the cultural history of the Arabs. Arab poet in the period of ignorance; It had many critical functions, such as making the heroism of the tribesmen epic, immortalizing the names of the deceased, and providing a kind of psychological superiority by satirizing the opposing tribes and people. Poetry continued to exist in all areas of life after Islam, as poetry spread to the cultural codes of the Arabs. As a manifestation of this, poems were utilized to the maximum in Islamic disciplines that were formed in the following years. Arabic poetry has been one of the reference sources of Islamic sciences such as tafsir, hadith and qiraat, not just linguistic studies such as nahiv. The application of the process

of bringing evidence from this poem, which is termed as *istishhad* in istilah, is also seen in the hadith annotations. While the commentators were looking for the meaning of some strange words in the hadiths in poetry, they sometimes included one or a few couplets that fully agreed with the meaning of the hadith. In this study, it has been examined how the poems of the Abbasid poet al-Mutanabbî, whose poems are frequently referred to in the hadith commentaries, are handled in these sources. It is foreseen that the results of the research will provide data to the researchers of Arabic language and rhetoric and hadith.

Keywords: Arabic language and rhetoric, Hadith, al-Mutanabbî, Hadith commentaries, *Istishhad*.

Giriş

Arap olmayan milletlerin İslamiyet'e girmesiyle birlikte Kur'ân'ın indirildiği Arapça bozulmaya başlamış¹ ve buna karşılık bir tedbir olarak da Arap dilinin kaideleri tespit edilmeye çalışılmıştır.² Henüz hicri ilk yüzyılın ikinci yarısında nüveleri teşekkül eden nahiv ve sarfın disiplinleşme sürecinde³ kuşkusuz Arap şiirine büyük bir görev düşmüştür. Şiire verilen bu önem, nahiv ilminin temel kaynaklarında yüzlerce beyte başvurulmasında kendini göstermektedir.⁴

Araplar arasında şairliğin son derece revaçta olması hasebiyle sözlü kültürde dilden dile aktarılan sayısız şiirlerin tabii ki hepsi de kaidelerin tespitinde kanıt olma bakımından aynı görülmemiştir. Dilbilimsel çalışmalarda eldeki mevcut şiir dökümünün kritiği yapılmış, delil olarak kullanılacak şiir ve şairine ilişkin nesnel ölçütler zaman içerisinde şekillenmiştir. Daha sonra

¹ Ahmed Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 15.

² Konu hakkında ayrıntı için bk. Muhammad Afthon Ulin Nuha, "Neş'etu'n-nahvi'l-Arabî", *An-Nas: Jurnal Humaniora* 2/2 (2018), 213-224.

³ İsmail Durmuş, "Nahiv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/301.

⁴ Derli toplu ilk nahiv kaynağı olan Sibeveyhî'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eserinde 1050 şiirle *istishâdda* bulunduğu belirtilmektedir. Harun Ögmüş, "Arap Dili ve Tefsirle İlgili Şevâhid Literatürü", *Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (2015), 33.

istişhâd olarak terimleşecek bu şiirle tahkim⁵ ameliyesinin üzerinde fikir birliğine varılmış kriterlerinden birisi de hicri 150'den sonra yaşamış şairlerin müvelled/muhdes kabul edilip şiirleriyle *istişhâd* yapılmaması olmuştur.⁶ Bu ölçüt, dilbilimcilerin ekseriyeti tarafından kabul görmüştür. Cahiliye, muhadram ve İslami dönem şairlerinin şiirleri nahivde bir kanıt olarak kullanılmışken daha sonraki dönem şairlerine kapı -büyük oranda- aralanmamıştır. Bu gruptaki şairlerin şiirlerine karşı gösterilen bu çekincenin tabii ki haklı gerekçeleri vardır ve bu gerekçeler, dipnotta atıfta bulunduğumuz ilgili kaynaklarda teferruatlı bir şekilde ele alınmıştır.

Yukarıdaki paragrafta müvelled/muhdes grubundaki şairlerin şiirleriyle *istişhâd* yapılmamasıyla ilgili sarf edilen cümlelerde "ekseriyetle" ve "büyük oranda" kayıtları dikkat çekmiş olmalıdır. İstisnai bir durumu ima eden bu kayıtların sebebi şudur: İster nahiv konuları olsun ister tefsir ve hadis şerhleri, bir takım dil ve din âlimleri müvelled olarak tanımlanan bu gruptaki bazı şairlerin şiirleriyle *istişhâd*da bulunmakta bir beis görmemişlerdir. Özellikle tefsirler üzerinde yaptığımız taramada tefsirde otorite kabul edilen pek çok ismin Ebû Temmâm (ö. 231/846), İbnü'r-Rûmî (ö. 283/896),⁷ Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783-84),⁸ Buhtürî (ö. 284/897)⁹ gibi müvelled şairlerin şiirlerini nahiv ve belâgat konularında şâhid gösterdikleri müşahede edilmiştir.

Benzer tutum araştırma konumuz olan hadis şerhleri için de geçerlidir. Bu şerhlerde, hadiste anlatılmak istenen manayı takviye yahut telhis edici

⁵ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Kitâbü's-sınâ'ateyn: el-kitâbe ve's-şi'r*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1419), 416.

⁶ Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1418/1997), 1/6; Ebû Ali el-Hasen b. Reşîk el-Ezdî el-Mesîlî el-Kayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini's-şi'r ve âdâbil*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (B.y.: Dâru'l-Cil, 1401/1981), 1/113.

⁷ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gâvâmi'zî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-tevîl* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-Arabî, 1407), 1/87; 1/357.

⁸ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1422), 5/312.

⁹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harâd (Şam: Dâru'l-Kalem, ts.), 7/553.

müvelled şair şiirleriyle istişhâdlar yapılmıştır. Ayrıca garîb lafızların açıklanması ve nahvî müşkillerin halledilmesi için de bu şairlerin şiirlerine başvurulduğu görülmektedir.

Bu çalışmada Peygamber (s.a.s.) ve muhaddislerin şiire karşı tutumları ele alınacaktır. Ardından hadis şerh kitaplarının şiirle istişhâdına ve bu kitaplar için şiirin önemine değinilecektir. Akabinde müvelled şairlerden kabul edilen Abbâsî şairi Mütenebbî'nin şiirlerine hadis şerhlerinde nasıl başvurulduğu incelenecektir. Çalışmanın Mütenebbî örneğiyle sınırlandırılmasının nedeni; hadis şarihlerinin Mütenebbî'den çokça faydalanmış olmasıdır. Ayrıca hadis tasnifinin zirvesine ulaşarak hadis lafızlarının kitaplarda adeta donuklaştığı hicri dördüncü asrın şairlerinden olması çalışmamız açısından çok önemlidir. Makalenin ilerleyen aşamalarında izah edileceği üzere, şarihlerin hadislerin şerhi için Mütenebbî dönemi şairlerine çokça atıfta bulunmalarında kanaatimizce bu durumun etkisi büyüktür.

Hadis şerh kitaplarında şiirlerin kullanılmasını araştırma konusu edinen bir çalışmaya rastlayamadık. Ancak genel olarak hadis şerh literatürünü ele alan doktora tezleri, makale ve matbu' eserler bulunmaktadır. Bu çalışmalarda genellikle garîb kelime ve lafızların açıklanması, fıkhi ihtilaflar, mezhepsel yorumlar, muhteva ve metot, müellifin şerh metoduna etki eden kişisel ve çevresel faktörler gibi hususlara yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte; bu çalışmaların bazısında Arap şiiriyle istişhâda ve hadislerin şerhinde lügat ilminin önemine dair çalışmamıza kaynaklık edecek bölümler de bulunmaktadır.¹⁰ Ancak bu çalışmaların çerçevesi geniş olup hadis şerhlerinde şiirle istişhâd ve lugavî şerhin önemine ayrılan kısımlar iki veya üç sayfalık yüzeysel bilgilerden ibarettir. Ayrıca çalışmamız, Arap şiirleriyle istişhâdda hadisin konumunu ve temeyyüz ettiği hususları müvelled Arap şairlerinden olan Mütenebbî örneğiyle ortaya koyması bakımından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

¹⁰ Detaylı bilgi için bk. Zişan Türcan, *Hadis Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 87-88; Bessâm b. Halil es-Safedî, *İlmü şerhi'l-hadîs* (Gazze: el-Camiatü'l-İslamiyye, Külliyyetü Usûlî'd-Dîn, Doktora Tezi, 2015).

1. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Şiire Karşı Tutumu

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) şiirle ilgili tutumunu araştıran bir kişi onun insanları küfür, fısk, fücür, yalan ve batıl inanç ve fiillere sevk eden şiirleri zemmettiğini, buna mukabil hikmet ve nasihat barındıran şiirlere karşı müspet bir tutum içinde olduğunu mülahaza eder.¹¹ Onun řu sözü bu hususa delalet etmektedir;

"Bazı şiirler hikmeti barındırır."¹²

Yine, Peygamber'in (s.a.s.) bizzat ağzından şiir aktaran sahih rivayet bulunmaktadır. Şöyle ki; Peygamber (s.a.s.) bir gün yolda yürürken parmağına bir taş gelir ve parmağı soyulup kanamaya başlar. Bu sırada onun mübarek dudaklarından nefesine sabır telkin ettiği řu sözler dökülür¹³:

وفي سبيل الله ما لقيت هل أنت إلا إصبع دميت

Sen sadece kanayan bir parmaksın

Bu çektiğin sıkıntı Allah yolundadır.

Ayrıca Peygamberin (s.a.s.) şairlerden şiir rivayet ettiği de vâkidir. Örneğin; Ebû Hüreyre'nin Rasûlullahtan (s.a.s.) rivayet ettiği řu hadisi zikedeabili-

¹¹ Detaylı bilgi için bk. Mehmet Yılmaz, "Hz. Peygamber'in Şiire Yaklaşımı", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/2 (2013), 177-206; İsmail Güleç, "Hz. Peygamber'in Şiire Karşı Tutumu", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 19 (2017), 123-146; Osman Nedim Yektar, "Hadis Rivayetleri ve Hz. Peygamber'in Şiire Karşı Tutumu", *Ekev Akademi Dergisi* 65 (2016), 405-432.

¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhâri, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Bab ma yecûzu mine'ş-şiri", (No: 6145), Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eř'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebi Dâvud* (Beyrut: Daru'l-Kitab el-Arabî), "Bab ma cæe fi'ş-Şiri", 95 (No: 5011); İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb Arnavût (Daru'r-Risâle İlmîyye, 2009), "Babü'ş-şir", 41 (No: 3755)

¹³ Buhâri, *el-Câmiü's-sahîh*, "Bab ma yecûzu mine'ş-şiri", (No: 6146); Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri (ö. 261/875), *Sahîh Müslim*, (Beyrut: Darü'l-Ceyl), "Babü ve fi sebilillahi ma lekiyte", 112 (No: 4677); et-Tirmizî Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ma'rûf Beşşâr Avvâd (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslami, 1998), "Bâb ve min sûreti ve'd-duhâ", 81 (No: 3345)

riz; Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: Lebîd'in şu cümlesi şairlerin söylediği en doğru sözdür:¹⁴

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ

Allah Teâlâ'nın dışında kalan her şey batıldır.

Sahih kaynaklarda Peygamber'in (s.a.s.) bazen şiir okunduğuna şahit olduğu ve olumlu karşıladığı da anlaşılmaktadır. Örneğin; Peygamber (s.a.s.) Hayber kalesini fethetmek için ashabıyla çıktığı bir yolculuk esnasında bir adam Âmir b. el-Ekva'dan şiir okumasını ister. Âmir b. el-Ekva' şu şiir okur:

اللَّهُمَّ لَوْلَا أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا
وَلَا تَصَدَّقْنَا وَلَا صَلَّيْنَا
فَاغْفِرْ فِدَاءَ لَكَ مَا اقْتَعَيْنَا
وَتَبَّتْ الْأَقْدَامَ إِنْ لَا قَيْنَا
وَأَلْقَيْنُ سَكِينَةً عَلَيْنَا
إِنَّا إِذَا صَبَحَ بِنَا أَتَيْنَا
وَبِالصَّبَايحِ عَوْلُوا عَلَيْنَا

Ey Allah'ım! Şayet sen olmasan hidayeti bulmazdık,

Sadaka vermez, namaz kılmazdık;

Bağışla! Nefsim senin rızana masruftur.

Düşman ile karşılaşırsak ayaklarımızı sabit kıl;

Üzerimize sükûneti hâkim kıl.

Çağırılınca emrine âmâdeyiz,

Bir feryat ki onunla bizden yardım isterler.

¹⁴ Buhâri, *el-Câmiü's-sahîh*, , "Bab ma yecûzu mine'ş-şî'ri", (No: 6147); Müslim, *Sahîh Müslim*, "Bâb esdeku kelimetin kâleha şâir", (No: 5950); Tirmizi, *Sünenü't-Tirmizî*, "Bab ma câe fi inşâdü'ş-şî'ri", 70 (No: 2849); İbn Mace, *Sünenü İbn Mace*, "Bâbü'ş-şî'ri", 41 (No: 3757).

Peygamber (s.a.s.) şiiri duyunca bunu okuyan kimdir diye sorar. Onun Amir b. el-Ekve' olduğunu söylerler. Peygamber (s.a.s.) şöyle der: "Allah ona rahmet etsin"¹⁵

Burada zikredilmesi faydalı bir başka husus; yukarıdaki hadisin devamında şiiri okuyan Amir b. el-Ekve'in Hayber fethi esnasında yaralanarak şehit olduğu zikredilir. Onun şair kimliğinden dolayı amellerinin boşa gittiği dedikodusu yayılır. Durum Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bildirilince şöyle der: "Onlar yalancılardır. O, cühd ve cihad üzere öldü."

Yukarıda zikredilen rivayetlerden anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şiirin hikmet ve nasihat barındıran türüne karşı menfi bir yaklaşımı söz konusu değildir.

2.Muhaddislerin Şiire Karşı Tutumu

Kökleri edebiyat ve şiire dayanan Arap dili ilimlerinin tarihi süreç içindeki gelişim aşamalarını inceleyen bir araştırmacı onun hadis ilimleriyle sürekli etkileşim içinde olduğunu görür. Örneğin; tıpkı muhaddislerin hadis rivayet etmek için sema meclislerinde toplanmaları gibi, daha ilk dönemlerden itibaren lügat âlimlerinin de lügat sema meclisleri kurdukları bilinmektedir. İlim talebeleri bu meclislere giderek Arap şiir ve edebiyatına dair nakilleri isnad yoluyla alırlardı. Bu nedenle Suyûti, lügat hafızlarının imla meclislerindeki vazifelerini ele alırken muhaddis hafızların imla meclislerindeki davranışlarını referans göstermektedir.¹⁶ Hadis rivayetlerinin taksiminde rivayetin sayısına göre; mütevâtir ve âhad, sıhhat durumuna göre; sahih ve zayıf, kaynağa muttasıl senediyle ulaşıp ulaşmaması açısından; "müsned", "muttasıl", "münkât" ve "mürsel" gibi taksimleri lügat nakleden rivayetler için de aynen görüyoruz¹⁷. Öyle ki; Süyûti'nin (ö. 911/1505) *el-Müzhir fi ulûmi'l-luga* adlı

¹⁵ Buhâri, *el-Câmiü's-sahîh*, "Bab ma yecûzu mine's-şi'ri", (No: 6148) ; Müslim, *Sahîh Müslim*, "Bab gazveti Hayber", 123 (No: 1802); Nesâi Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *Sünenü'n-Nesâi*, (Beyrut: Dar'ul-Marife, 2007), "Bab men kâtele fi sebilî'l-lahi fertede aleyhi seyfuhi fe katelehu", (No: 3150).

¹⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûti, *el-Müzhir fi ulûmi'l-lugati ve enva'iha*, thk. Fuad Ali Mansûr (Beyrut: Dârü'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1998), 2/268.

¹⁷ Süyûti, *el-Müzhir fi ulûmi'l-lugati*, 1/11-1/191.

eserini okuyan bir kişi bu eserin bazı bölümlerinde ulûmü'l-hadis eserlerinden birini okuduğu zannına kapılabilmektedir¹⁸.

Hadis imamlarının eserlerindeki lügavî hataları tespit etmek için bazı kitaplar kaleme alınmıştır. Ortaya çıkan sonuç hadisçilerin lügat ilmine vukufiyetini ortaya koymaktadır. Örneğin; Hattâbî (ö. 388/998) muhaddislerin hadis rivayet ederken yaptıkları lügavî hataları bir araya getirmek için *İslâhü ğalati'l-muhaddisîn* adlı bir eser telif etmiştir. Bu eserinde sadece yüz kırk civarında hata tespit etmiştir. Büyük hadis külliyyatı göz önünde bulundurulduğunda bu miktar ciddiye alınmayacak seviyede azdır. Yine çarpıcı örneklerden birisi; nahiv alanında yazdığı meşhur *Elfiye*'siyle bilinen İbn Malik'in (ö. 672/1274) Buhari'nin *el-Camiü's-Sahîh*'i üzerine *Şevâhid'it-tevdîh ve't-tashîh li müşkilâti Camiü's-Sahîh* adlı eseridir. İbn Malik, Buhari'deki bütün kelime ve cümleleri inceledikten sonra çoğu nahivdeki tartışmalı konulardan olan 180 müşkil tespit ettiğini ifade etmiştir. Burada özellikle zikre değer olan husus; bu hataların hiç birinin Buhârî kaynaklı olmamasıdır.¹⁹ Bilindiği üzere bâb başlıkları başta olmak üzere *el-Camiü's-Sahîh*'te İmam Buhari'ye ait azımsanmayacak miktarda kelime ve cümle bulunmaktadır²⁰.

Lügat ile hadis ilimleri arasındaki derin etkileşime delalet eden bir başka husus; ulûmü'l hadis kaynakları, hadislerdeki lügavî hataları en asgariye indirmeyi mümkün kılacak lügavî delillere dayanan bir takım kaide ve kurallara özel başlıklar altında işaret etmişlerdir. Örneğin; İlk müstakil ulûmü'l-hadis kitabı müellifi kabul edilen Râmhürmüzî (ö. 360/971) *Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-*

¹⁸ Hicri ilk üç asırda lügat alanında kullanılan rivayet terimleriyle alakalı detaylı bilgi için bk. Nilüfer Kalkan Yorulmaz, *Hicri ilk üç asırda Arap dili ve belagati kaynaklarında rivayet sistemi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 75-186.

¹⁹ İbn Malik Muhammed b. Abdullah (ö.672 h.), *Şevâhidü't-tavdîh ve't-tashih li müşkilâti'l-Camiü's-Sahîh*, thk. Tâhâ Muhsin (B.y.: Mektebetü İbn Teymiyye, h.1405), 14.

²⁰ Ayrıca Hadisçilerin lügat alanındaki titizlikleri hakkında detaylı bilgi için bk. Üsâme Bozkurt, "Sadırın Zaptından Satırın Zabtına: IV./X. Asırda Hadis Tashîfât Edebiyatının Gelişim Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme", *tasavvur* 8/1 (Haziran 2022), 445-459; Nilüfer Kalkan Yorulmaz, "Hadis Tenkidinde Arap Dilinin Kullanımı ve İmkânı Bağlamında Bir İnceleme", *tasavvur* 8/1 (Haziran 2023), 579-617.

râvî ve'l-vâî adlı eserinde, “el-Kavlü fi takvîmi'l-lehni bi islahi'l-hata”²¹ (hadis-teki lügavi hataları ıslah ederek düzeltmek) başlığında, Hatîb el-Bağdâdî ise (ö. 463/1071) *el-Cami' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* adlı ulümü'l-hadis konulu eserinde *et-Terğîb fi teallümi'n-nahvi ve'l-Arabiyyeti li edâi'l-hadîsi bi'l-ibâreti's-seviyyeti*²² (Hadisi doğru nakledebilmek için Arapça ve nahiv öğrenmeye teşvik) adlı başlıkta, hadis âlimlerinin lügat ilmine verdikleri önemi ifade eden haberler nakletmektedir. Hatîb, aynı kitabının bir başka yerinde geçmiş şairlerin şiirlerini yazmaya teşvik eden bir bâb da zikretmektedir²³.

Hadisçilerin lügat ilmine verdikleri önemi ifade eden yukarıda zikredilen verilerin yanı sıra, bizzat muhaddislerden Arap lügati ilimlerine teşvik eden pek çok nakil olduğunu belirtmiştik. Bunlardan birkaçını aşağıdaki gibi zikredilebiliriz;

Ebü Süfyan Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812) şöyle dedi: “Bir gün el-A'meş'in yanına giderek ondan hadis aldım. Hadisleri ona arz ederken bazı kelimelerde hata yaptım. Bana şöyle dedi: Ey Ebü Süfyan senin için öğrenilmesi hadisten daha önemli olan bir şeyi ihmal etmişsin. Ey Ebü Muhammed benim için hadisten daha önemli olan nedir diye sordum. “O nahivdir” dedi ve bana önce nahiv kurallarını cem' eden bir risale yazdı. Sonra hadis ihtiva eden bir cüz yazdı.”²⁴

Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776) şöyle dedi: “Hadis talep edipte Arapça'yı gözetmeyen kişinin misali; başı olmadığı halde bornoz kıyafeti giyinen kimse gibidir.”²⁵

Muhammed b. Abdullah b. Amr b. Osman (ö.145/763) “Bir hadiste lügavî hatalar gördüğün zaman hataları lügat ehlinin kıyasına uygun şekilde

²¹ Râmihürmüzî Ebü Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd, *el-Muhaddisü'l-fâşil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb (Beyrüt: Dârü'l-Fikr, 1404 h.), 524.

²² Hatîb el-Bağdâdî Ebü Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmûd et-Tahân (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif), 2/24.

²³ Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, 2/197 (كُتِبَ أَشْعَارُ الْمُتَقَدِّمِينَ فِي الشُّعْرِ) الْحِكْمُ الْقَادِرَةُ وَالْأَمْثَالُ السَّائِرَةُ وَشَوَاهِدُ التَّفْسِيرِ وَذَلَالِلُ التَّأْوِيلِ فَهَوَ دِيْوَانُ الْعَرَبِ وَالْمُعْتَدُ لِلْعَاتِيَا وَوُجُوهُ حُطَابِهَا فَلَزِمَ كِتَابُهَا لِلْحَاجَةِ (إلى ذلك)

²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, 2/26.

²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, 2/26.

düzeltilir. Çünkü ilk dönem râvîler hadiste lahn yapmazlardı.”²⁶ diyerek râvinin hadisi duyduğu gibi aktarması kuralının belki de tek istisnası olarak lügat ehline muhalefeti zikretmiştir.

Muhaddislerin Arap şiirine karşı tutumunu noktalamadan önce, hadisçilerin tarih boyunca şiire karşı asla menfi bir tutum içinde olmadıklarını belirtmek gerekir. İslam dininin en temel kaynağı olan Kur’an’ın tefsirinde şiirin rolü göz ardı edilemez bir hakikattir. Kur’an’ı tefsir ederken delil olabilecek bir hücceti, hadis şerhinde dini değerlere aykırı görmenin akıl ve ilim ile bağdaşmayacağı açıktır. Diğer taraftan hadisçilerin şiirin geneline karşı menfi bir tutum içinde olduklarını destekleyen hiçbir delile rastlayamadık. Aksine sünneti rivayet eden pek çok râvî Arap edebiyatı, sarf, nahiv, belagat gibi ilimlerle ön plana çıkmıştır. Örneğin; İbn Abbas’tan hadis rivayet eden râvî tabakasını göz önünde bulundurulduğunda; Yâkût el-Hamevî, bunlardan Said b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]),²⁷ İkrime (ö. 105/723),²⁸ ve Mücâhid b. Cebrî (ö. 103/721),²⁹ Arap edebiyatçıları arasında zikretmiştir. Yine, meşhur hadis imamlarından eş-Şa’bî (ö. 104/722) lügat, edebiyat ve nahiv alanlarındaki imamlardan zikredilmektedir³⁰. İbn Hibbân (ö. 354/965) sika râvîleri cem’ ettiği *es-Sikât* adlı eserinde onun şair olduğunu belirtir.³¹ Yine, *Buhârî, Müslim* ve geri kalan *Kütüb-i Sitte* eserlerindeki râvîler arasında şair kimliğiyle öne çıkan pek çok ravi bulunmaktadır.³²

3.Hadislerin Anlaşılmasında Şiirle İstişhâdın Rolü: Genel bir Bakış

Hadislerin anlaşılmasında şiirlerin rolünü Peygamber (s.a.s.) dönemi açısından ele alacak olursak; hiç şüphesiz o gün için böyle bir ihtiyaç söz konusu olmamıştır. Çünkü Kur’an hicaz bölgesindeki Arap kabilelerinin konuştuğu güncel lügata göre nazil olmuştur. Dolayısıyla Peygamber (s.a.s.) döneminde

²⁶ Râmhürmüzî, , *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 526.

²⁷ Hamevî Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh (ö. 626/1229), *Mu‘cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas (Darü'l-ğarb el-İslâmî, 1993), 3/1363.

²⁸ Hamevî, *Mu‘cemü'l-üdebâ*, 4/1627

²⁹ Hamevî, *Mu‘cemü'l-üdebâ*, 5/2272

³⁰ Hamevî, *Mu‘cemü'l-üdebâ*, 4/1475

³¹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965), *es-Sikât* (Hindistan: Dairetü'l-Meârifü'l-Osmaniyye, 1973), 5/185.

³² Detaylı bilgi için bk. Dr. Hâtim b. Arif el-Avni “*el-İmtâ’ eş-Şi’rî inde’l-muhaddisîn*”

yaşayan Araplar Kur'an'ı kolaylıkla anlamaktaydılar. Bunun yanı sıra; Peygamber'in (s.a.s.) Arapların farklı kabilelerinin kullandığı lügat ve lehçelere geniş vukufiyeti kaynaklar tarafından nakledilmektedir. Örneğin; Peygamber'e (s.a.s.) nispeti zayıf olan bir rivayette Hz. Ömer, 'Ey Allah'ın Resulü sürekli aramızda olmana rağmen seni içimizde lisan olarak en fasih yapan nedir' diye sorar. Peygamber (s.a.s.) şöyle cevap verir: "Cebrail bana gelerek babam İsmail'in lügatini öğretti."³³

Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra özellikle İslam topraklarının genişleyip Arap dışındaki bazı toplumların İslam'a iltihakı hem Arap hem de Arap olmayan toplumlar için bazı değişimleri beraberinde getirmiştir. Bunların başında dil ve kültür alanındaki etkileşim zikredilebilir. Bu hızlı etkileşim zaman içinde Peygamber (s.a.s.) dönemindeki fasih Arapçanın bozulmaya başlamasına neden olmuştur. Dilin değişime meyilli ve muhtaç yönü de göz önünde bulundurulduğunda Peygamber (s.a.s.) döneminde kullanılan kelimelerin manasının izaha ihtiyaç duyması kaçınılmazdır. Buna ilaveten, şiirin Arap dili tarihine ayna tutan bir rolü bulunmaktadır. Onun bu rolünden hiç şüphesiz kaynak ve kökeni Arapça olan bütün ilim dalları nasibini almıştır. Ancak bütün ilim dallarının Arap şiirinden faydalanma usulü nispeten farklılık gösterebilir. Bu farklılığın temel nedeni; şiirden istişhâd edilerek manası beyan edilen lafızların ait olduğu zaman dilimidir. Örneğin; Kur'an-ı Kerim lafızla nakledildiğinden Kur'an-ı Kerim'i anlamaya çalışan bir şahıs hangi asırda yaşarsa yaşasın kelimelerin Peygamber (s.a.s.) döneminde kullanılan manasını tespit etmek zorundadır. Buna mukabil, hadisler çoğunlukla mana ile rivayet edildiğinden rivayet döneminin devam ettiği IV-V./10-11 yüzyıllara kadar şiirle istişhâda fazla ihtiyaç duyulmamıştır. Çünkü mana ile rivayet, hadis metninin rivayet edildiği dönemin insanları tarafından rahatlıkla anlaşılmasını sağlamıştır. Yani, hadis metinleri Hz. Peygamber (s.a.s) döneminden itibaren bir sonraki kuşaklara her dönemin kullanılan Arapça lafızlarıyla nakledilmiştir. Ancak hadislerin tek tek isnadıyla rivayetinin sona ererek hadis metinlerinin Kütüb-i Sitte gibi büyük hadis külliyatlarında donuklaşmaya başlamasıyla beraber hadislerin sonraki kuşaklar tarafından anlaşılması sorunu başlamıştır. Tıpkı Kur'an'ı Kerim lafızlarında olduğu gibi hadislerin anla-

³³ Süyûti Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Camiü'l-Kebîr*, thk. Muhtâr İbrâhîm el- Hâic ve diğerleri (Kahire: el-Ezherü'f-Şerîf, 2005), 21/172.

şılması için de şiirlere müracaat zaruri hale gelmiştir. Binaenaleyh, genellikle şiirlerle istiḥâd hicri ikinci asrın ilk yarısıyla sınırlandırılırken Mütenebbî örneğinde zikredeceğimiz misallerden anlaşılacağı üzere hadis şârihleri h. V. Asrın sonlarına kadar uzanan rivayet döneminin şairleriyle istiḥâdda beis görmemişlerdir. Çünkü yukarıda izah edildiği üzere hadislerin ekseriyeti Peygamber'in (s.a.s.) mübarek ağzından çıkan lafızlarla günümüze ulaşmamıştır. Bunun yerine âlimler bazı özel şartlarla hadislerin mana ile rivayetini caiz görmüşlerdir. Bu konuyla ilgili ilk detaylı bilgi İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) *Risâle* adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Hadislerin mana ile rivayetinin doğal sonucu olarak hadis lafızları rivayet süreci boyunca sürekli kendisini güncelleme imkânı bulduğundan ilk dönem şiirleriyle istiḥâda çok fazla ihtiyaç duyulmamıştır. Pek çoğu nakil döneminde telif edilen hadis şerh kitaplarında şiirlerin karşımıza çokça çıkması tesadüf değildir. Çünkü nakil dönemiyle beraber hadis lafızları kitaplarda birkaç yüz yıl boyunca donuklaşmaya maruz kalmıştır. Dilin canlılığını göz önünde bulundurulduğunda bu lafızların donuklaşmaya başladığı tarihten itibaren izaha ihtiyaç duymaları kaçınılmazdır.

Esasen hadis şerhi bir güncelleme faaliyetidir; nevâzil olarak ifade edilen güncel problemlerin sürekli yenilenmesi karşısında değerleri evrensel kabul edilen Kur'an ve sünnetin bu olaylar için çözüm üretme gayretinin bir sonucudur.³⁴ Peygamber (s.a.s.) kendi ifadesiyle *cevâmiü'l-kelim* ile gönderilmiştir.³⁵ *Cevâmiü'l-kelim*; sözlerinin nicelik olarak az kapsam olarak genişliğini ifade eder. Bu hacimleri küçük manası geniş ve derin lafızlar olayların çözümünde anahtar rolü görmektedirler. Dolayısıyla söz konusu Peygamber'in (s.a.s.) sözleri olduğunda nicelikten çok nitelik ön plana çıkmaktadır. Onun sözlerinin de Arapça olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, Arap dilinin dayanak ve referansı kabul edilen şiirlerin, Peygamber'in (s.a.s.) sözlerinin anlaşılmasındaki rolü aşikârdır. Bu bağlamda İmam Şâfiî'nin şu sözü önemlidir: "Her Müslümanın Arap lügatini gücü yettiğince öğrenmesi gerekir. Allah

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Zişan Türcan, "Hadis Şerhçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2009), 101-134.

³⁵ Buhâri, *el-Câmiü's-sahîh*, "Bab kavli'n- Nebiyyi sallallahu aleyhi ve sellam bu'istu bi cevâmiü'l-kelim", (No: 7273)

Teâla bu dille nübüvveti sonlandırmış ve son kitabı Kur'an'ı indirmiştir.”³⁶ İbn Teymiye şöyle der: “Arap lügatinin bizatihi kendisi dindendir. Bilinmesi vacip ve farzdır. Zira Kur'an ve sünneti anlamak farz olup ancak Arap lügatinin bilinmesiyle anlaşılabilirler. Vacibin kendisiyle tamamlandığı şey vacip hükmündedir.”³⁷

4.Hadis Şerhlerinde Mütenebbî: Genel Bir Bakış

Hadis edebiyatı çerçevesinde hadis şerhleri oldukça büyük bir yekûna ulaşmıştır. Diğer taraftan garîbu'l-hadisler de şerh çalışmalarının ilk örnekleri arasında kabul edilmektedir. Dolayısıyla doğal olarak hadis şerhlerinin tümünü incelemek bir makale düzeyinde mümkün görünmemektedir. Bu bakımdan bu çalışmada İslam dünyasında en çok rağbet gören hadis şerhleri seçilmiştir. Makale boyunca, kronolojik olarak oldukça geç bir dönemde yetişen fakat hadis şerhçiliğindeki başarısı ile takdir gören Münâvî'nin (ö. 1031/1622) *Feyzû'l-kadîr şerhu'l-Câmi'î's-şâgîr* adlı eserine birden fazla atıfta bulunuldu. Bunun dışında İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Alî el-Kârî (ö. 1014/1605), et-Tibî'nin (ö. 743/1343), Müslim şârihi Ebü'l-Abbâs el-Kurtubî'de (ö. 656/1258) gibi şârihlere de yer verildi. Örnekler, hadis şerhlerinde çoğunlukla şiire başvurulmuş nahvî izahlar ve anlamı pekiştirme konularından seçildi. Diğer taraftan bazı hadis şerhlerinde Mütenebbî şiirleriyle istişhâdda bulunulmasına rağmen söz konusu örneklerin bu çalışmaya dâhil edilmediğini belirtmek gerekir. Zira aynı istişhâdların daha önceki şerhlerde geçtiği ve şarihin tekrara düştüğü gözlemlenmiştir. Daha da ötesi tüm şerhlerdeki bütün Mütenebbî şiirlerinin incelenmesinin makale düzeyinde bir çalışmanın bilimsel sınırını zorlayacağı düşünülmüştür.

Alanyazın taramasında şairin, hadis şerhçiliğinde öne çıkan isimlerin dikkatini çektiği ve şiirlerindeki anlam derinliği ve ifade gücü ile şerhe katkıda bulunduğu fark edilmiştir. Mütenebbî'nin hayatı ve şairliği hakkında Türk, Arap ve Batı üniversitelerinde çok sayıda çalışma bulunduğu göz önünde

³⁶ Şâfi'i Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şakir (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940), 47.

³⁷ İbn Teymiye Ebü Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. el-Hadır b. Muhammed el-Harrânî (ö. 622/1225), *İktidâü's-sirâti'l-müstakîm li muhalefeti ashâbi'l-cehîm*, thk. Nâsır Abdülkerim (Beyrut: Darü Âlemi'l-Kütub, 1999), 1/449-450.

bulundurularak³⁸ burada doğrudan araştırma konusu olan hadis şerhlerinde Mütenebbî varlığına geçilecektir. Burada ağırlıklı olarak deskriptif/tasvîrî yöntem kullanılacaktır.

Araplar için şiirin ne denli önemli bir yere sahip olduğu izahtan varesten bir gerçektir. Arap-İslam düşünce tarihinde edebiyattan çok uzak olacağı düşünülen mantık, miras hukuku, astronomi, nahiv vb. ilmi disiplinlere ait kaynak eserlerin dahi manzum olarak kaleme alınması bunun bir göstergesidir denilebilir. Arapların şiire gösterdikleri ihtimam tefsir ve hadis şerh kaynaklarında da kendini göstermiştir. Müfessirlerin sıklıkla âyetteki garîb lafızların izahı için şiire başvurdukları gibi³⁹ hadis şarihleri de yeri geldikçe sözlerini güvenilir bir şairin sözleriyle temellendirme ihtiyacı hissetmişlerdir.

Arap edebiyat tarihinde şiirleriyle adından en çok bahsettiren şairin Mütenebbî olduğu pek çok edebiyat eleştirmeni tarafından kabul edilmektedir.⁴⁰ Mütenebbî'nin şiirleri, sadece edebî eserlerde değil, aynı zamanda Fahrüddîn Râzî (ö. 606/1210)⁴¹, İbn Kesîr (ö. 774/1373)⁴², Beyzâvî (ö. 685/1286), Tîbî (ö. 743/1343)⁴³ ve İbn Atıyye (ö. 541/1147)⁴⁴ gibi tefsirde otorite isimlerin de bazı çıkarımlarda kaynağı olmuştur. Mütenebbî'nin şiirleri Arapların gündelik

³⁸ Şairin hayatı ve şairliği hakkında bilgi için bk. İsmail Durmuş, "Mütenebbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/195-200.

³⁹ Konu hakkında müstakil çalışmalara örnek olarak bk. Lawand Ali, *Tefsirde Nahiv Kaideleriyle İlgili Şiirle İstişhad (Beydavi'nin Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil Adlı Eseri Örneğinde)* (Mardin: Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Abdulkadir Kabdan, *Nesefî Tefsirinde Şiirle İstişhâd* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Mücahit Ekinci, "Zeccâc'ın Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu Adlı Eserinde İstişhâd Metodu", *marifetname* 9/2 (2022), 467-492.

⁴⁰ Ârif el-Hicâvî, *Teelluku's-şî'ri asru'l-Mütenebbî* (Kahire: Dâru'l-Meşrik, 2017), 261.

⁴¹ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 6/408.

⁴² Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1419), 3/482.

⁴³ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Fütûhu'l-gayb fî (ve)'l-keşf 'an kinâ'i'r-reyh*, thk. İyâd Muhammed el-Gavc (Dubai: Câizetu Dubey ed-Devliyye, 1434/2013), 16/480.

⁴⁴ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye El-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1422), 5/312.

hayatında o derece yer etmiştir ki onun bazı şiirleri atasözü haline gelmiş ve dilden dile aktarılmıştır.⁴⁵ Onun şiirlerinin Arapların hayatına ne ölçüde nüfuz ettiğini anlamak için şunu duymak yeterli olacaktır: İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) aktardığına göre İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Mütenebbî'nin Seyfüddevle (ö. 356/967) için inşat şu iki beyti Allah'a münacat ederken secdede dile getirdiğini ifade etmiştir:

وَمَنْ أَعُوذُ بِهِ مِمَّا أَحَازِرُهُ يَا مَنْ أَلُوذُ بِهِ فِيمَا أَوْمَلُهُ
وَلَا يَهَيِّضُونَ عَظْمًا أَنْتَ جَابِرُهُ لَا يَجْبِرُ النَّاسَ عَظْمًا أَنْتَ كَاسِرُهُ

Ey umduğum konuda kendisine iltica ettiğim;

Ey sakındıklarımın kendisine sığındığım.

Senin kırdığın bir kemiği kimse düzeltemez;

Senin düzelttiğini de kimse kıramaz.⁴⁶

Mütenebbî'nin hadis şerhlerindeki varlığına baktığımızda şunu rahatlıkla söylemek mümkündür: Şârihler ister nahiv olsun ister belâgat, Mütenebbî'nin şiirlerine başvurmuşlardır. Bu başvurularda amaç genel anlamda ikiye ayrılır. Birincisi: Şârih, hadiste geçen anlamı muğlak bir kelimenin izahı yahut nahivle ilgili ihtilafı bir meselenin vuzuha kavuşturulmasında Mütenebbî şiirlerine atıfta bulunur. Bu kısım Mütenebbî referanslarına açıkçası çok rastlanmaz. Zira bu tür dilsel temellendirmelerde Mütenebbî oldukça geç bir dönemin şairidir. Garîb kelimenin anlamını tespit ve tartışmalı nahiv meselelerin çözümünde Mütenebbî'nin selefi şairlerin kendisine sebkât etmiş olması büyük bir olasılıktır. İkincisi: Bu kapsamdaki alıntılarda şârih, hadisin bağlamına tam münasip olduğunu düşündüğü bir yahut birkaç beyte yer verir. Mütenebbî'nin şiiri, hadisin manasını mükemmel bir şekilde teyit eder. Bu mükemmellik çoğu zaman hadisin işaret ettiği duruma şiirin örnek olmasında kendini gösterir. Hadisin daha kolay anlaşılması, manasının akıldan kalması ve kolayca ezberlenmesi açısından Mütenebbî'nin söz konusu şiiri, şârihe büyük bir katkı sunar. Şârihlerin Mütenebbî alıntılarının çoğunu bu kısım oluşturur.

⁴⁵ Bu konuda müstakil bir çalışma bk. Sâhib b. Abbâd, *el-Emsâlu's-sâira min şî'ri'l-Mutenebbî*, thk. Muhammed Hasen Âl Yâsîn (Bağdat: Mektebetu'n-Nahda, 1965).

⁴⁶ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Kahire: Matbaatu's-Saâde, ts.), 11/259.

Bu alıntılar ıstılâhî anlamda bir istişhâd değildir. Anlamı teyit edici yahut örneklilik teşkil edici beyitlerle şârih, Mütenebbî'nin derin gözlemlerinden istifade etmiş olur. Bu iki kısım alıntılar başlıklar halinde incelenecektir.

4.1.Hadisın Anlamını Pekiştirme

Münâvî'nin⁴⁷ şerh etme ihtiyacı hissettiği hadislerden birisi şudur: خَيْرُ صُفُوفِ الرِّجَالِ أَوْلَاهَا وَشَرُّهَا آخِرُهَا. "Erkeklerin olduğu safların en hayırlısı ilk saftır. En şerli saf da en son saftır."⁴⁸ Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-şagîr* başlıklı şerhine göre safların hayırlı-şerli olarak tasnif edilmesindeki hikmet mahremiyetle ilişkilidir. Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında camiler doğal olarak tek katlı oldukları ve kadın erkek ayrımında herhangi bir duvar ayrımı da olmadığı için kadınlar en arkada erkekler de önde namaza duruyorlardı. Dolayısıyla erkeklerin en arka safı kadınlara en yakın saf olduğu için fitneye de daha fazla müsait oluyordu. Bu bakımdan hadiste arka safta olmanın getirebileceği fitne tehlikesine karşı nebevî bir ikaz bulunmaktadır. Münâvî bu şerhi yaptıktan sonra en ön safa ilerlemenin fazilet ve sevabına talip olmak gerekliliğini ifade ettikten sonra bağlama tam mutabık düşen Mütenebbî'nin şu şiirine yer verir:

كُنْفَصِ الْفَادِرِينَ عَلَى التَّمَامِ وَلَمْ أَرِ فِي عُيُوبِ النَّاسِ شَيْئًا

Tamamlamaya gücü yetip de eksik bırakmaktan daha

*Fazla bir ayıp ben insanlarda görmedim.*⁴⁹

Görüldüğü gibi şairin beyti buradaki bağlama hakikaten de tam münasip düşmektedir. Şaire göre bir insan herhangi bir işi mükemmel olarak yapabilecekken yarım bırakırsa bu büyük bir eksiklik olur. Hadisle alakalı olarak da kişi en ön safta namaz kılarak daha fazla sevap alıp fitneden de uzak kalma imkânına sahip olduğu halde bunu yerine getirmekten imtina ederse büyük bir kusur işlemiş olur.

⁴⁷ Müellif Hakkında bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Münâvî, Muhammed Abdür-raûf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/571-573.

⁴⁸ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matba'atu 'Îsâ el-Bâbî, 1374/1955), "Salat", 28.

⁴⁹ Zeynüddin Muhammed Abdür-raûf b. Tâcîl'ârifin b. Nüriddîn Ali el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-şagîr* (Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyeti'l-Kubrâ, 1356), 3/487.

Bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s), Hûd sûresinin kendisini ihtiyarlattığını ifade etmiştir. Şârih Münâvî bu hadisi şerh ederken Hûd ve benzeri sûrelerde anlatılan kıyamet ahvalinin korkunçluğunu dile getirir. Tam da bu bağlamda Mütenebbî'nin şu şiiri ile hadisin manasını pekiştirir:

ويشيب ناصية الصبي ويهرم
والهم يخترم الجسم مخافة

Gam, bedeni korkudan yıpratır;

*Çocuğun saçına ak düşürür ve ihtiyarlatır.*⁵⁰

Hanbelî Mezhebî'nin önemli isimlerinden olan İbnü'l-Cevzî⁵¹ bir hadisin şerhinde Mütenebbî'nin bir beytine başvurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) bir hadisinde şöyle demiştir: “İnsanların yüz devede gibi olduğunu görürsün. Adam onda binilecek bir tane bulamaz.”⁵² İbnü'l-Cevzî'ye göre bu hadisle kastedilen çokluğun önemsizliğidir. İnsanların içinden seçkin olanları azdır. Hadis, asıl olan kemiyet değil, keyfiyetin olduğunu deve teşbihi üzerinden verir. Müellif hadisin manasını Mütenebbî'nin şu şiiri ile teyit eder:

وإن كثرت في عين من لم يجرب
وما الخيل إلا كالصديق قليلة

Tecrübesi olmayanın gözünde her ne kadar çok olsa da atlar;

*Ashında dost gibi azdır.*⁵³

Mütenebbî bu şiirinde her ne kadar at cinsinden çok hayvan bulunsa da savaşma, atiklik ve zekâ bakımında iyi atların sayısının az olduğunu anlatmak isterken bu hakikati gerçek dosta benzeter. Nasıl ki insanın çevresinde çok sayıda arkadaş varken gerçek manada dost az olur; atlar da böyledir. Müellifin, Mütenebbî'nin bu şiiriyle anlamı takviye etmesi kendisinin şiir ve hadis yorumu hakkındaki ilişkiyi kurmada mahir bir isim olduğunu göstermektedir.

⁵⁰ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 4/168.

⁵¹ Müellif hakkında bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, Casim Avcı, “İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/543-549.

⁵² Müslim, “Fedâilu's-sahâbe”, 44.

⁵³ Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Keşfu'l-müşkil min hadîsi's-sahîhayn*, thk. Alî Huseyn el-Bevvâb (Riyad: Dâru'l-Vatan, ts.), 2/487.

Alî el-Kârî⁵⁴ müminlerin cennete girdikten sonra bir münadinin kendilerine şöyle sesleneceğini ifade eden bir hadise yer verir: *يُنَادِي مُنَادٍ: إِنَّ لَكُمْ أَنْ تَصِحُّوا فَلَا تَسْقَمُوا أَبَدًا، وَإِنَّ لَكُمْ أَنْ تَحْيُوا فَلَا تَمُوتُوا أَبَدًا، وَإِنَّ لَكُمْ أَنْ تَنْبَسُوا فَلَا تَمُوتُوا أَبَدًا، وَإِنَّ لَكُمْ أَنْ تَنْعَمُوا فَلَا تَتَعَمُّوا فَلَا تَبْأَسُوا أَبَدًا* “Cennette münadinin biri şöyle seslenir: “Ey cennet ehli! Şüphesiz ki sizin için ebedîyen sıhhat var, hastalık yok ve sizin için ebedîyen yaşam var ölüm yok, sizin için ebedîyen gençlik var ihtiyarlık yok, sizin için dâima nimetlenme mutluluk var sıkıntı ve keder yok.”⁵⁵

Müellif bu hadisin şerhini yaptıktan sonra et-Tîbî'nin⁵⁶ şu kavline yer verir: *هَذَا النِّدَاءُ، وَالْبَشَارَةُ أَلَدُّ وَأَشْهَى مَا فِيهِ مِنَ السُّرُورِ* “Bu sesleniş ve müjde, içindeki mutluluktan daha lezzetlidir.” Tîbî'nin bu sözünden sonra el-Kârî, Mütenebbî'nin şu şiirinde söylediği şeyin tam tersinin olduğunu söyler:

تَيْقَنَنَّ عَنْهُ صَاحِبُهُ ارْتِحَالَأَ أَشَدُّ الْعَمِّ عِنْدِي فِي سُرُورِ

Benim nezdimde en büyük acı, sahibinin

*Son bulacağına bildiği lezzetin içindedir.*⁵⁷

Mütenebbî bu sözleriyle dünyevi tüm lezzetlerin bir sonu olması hasebiyle gerçek mutluluğu temin etmekten çok uzak olduğu düşüncesindedir. Eğer insan o an tattığı mutluluğun eninde sonunda biteceğinin farkında ise bu takdirde yaşadığı mutluluk kendisine mutlaka acı verecektir. Kârî, Mütenebbî'nin mezkûr beytindeki derin acının tam tersinin cennetteki münadinin sözlerini Hz. Peygamber'den (s.a.s.) işitmekte olduğunu söyler. Son bulacağı bilinen bir mutluluk nasıl kalpte derin bir acı bırakır; aynı onun gibi son bulacağı bilinen dünyadaki dertler de aslında kalpte bir ferahlık kaynağıdır. İnsan hayatında sıkıntılar çeker, dertlerle çilekeş olur fakat mademki eninde sonunda o dertler ebediyen son bulacaktır o halde böyle bir müjdenin bilinmesi o

⁵⁴ Müellif hakkında bilgi için bk. Ahmet Özel, “Ali el-Kârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/403-405.

⁵⁵ Müslim, “Cennet”, 51. Çeviri Hasan Rıza Özdemir'e aittir. Hasan Rıza Özdemir, “Müslüman Olmayanların Cehennem'de Görecekları Azâbın Ebedîliği Sorunu”, *Dini Araştırmalar* 20/51 (2017), 159.

⁵⁶ Müellif hakkında bilgi için bk. Halit Özkan, “Tîbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/125-127.

⁵⁷ Ebü'l-Hasen Nürüddin Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu mişkâtü'l-meşâbih* (Beyrut: âru'l-fikr, 1422/2002), 9/583.

müjdeye nail olmaktan daha büyük bir saadet kalbe tadını bırakacaktır. Görüldüğü gibi Mütenebbî'nin şiiri hadis şerhine büyük bir anlam desteği sunmuştur.

Ebû Hüreyre'den nakledilen bir kudsi hadiste Allah şöyle buyurmuştur: *إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ يُؤْذِنِي ابْنُ آدَمَ يَسُبُّ الذَّهْرَ وَأَنَا الذَّهْرُ بِيَدِي الْأَمْرِ أَقْلِبُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ* (zaman) söverek bana eziyet eder. Oysaki dehr benim; her şey benim elimdedir. Geceyi gündüzü çeviren benim."⁵⁸

Bu hadisten geçen *يُؤْذِنِي* "bana eziyet eder" ifadesi ilk bakışta zat-ı ilahiyenin münezzehiyetine uygun düşmez. İnsanın Allah'a eziyet vermesi nasıl mümkün olabilir? Hadisi şerh eden muasır âlimlerden Abdullâh b. Muhammed el-Guneymân Arapların dehri tezyif ve tahkir sadedinde çok sözleri olduğunu söyleyerek bu konuda Mütenebbî'nin bir beytine yer verir:

وجه له من كل قبح برقع قبحاً لوجهك يا زمان فانه

*Yüzün batsın ey zaman. Her çirkinde bir peçesi var.*⁵⁹

Mütenebbî'nin büyük bir şair oluşu onun şiirlerinin pek çok farklı mecralarda dilden dile aktarılmasından anlaşılmaktadır. Ancak şu da bir gerçek ki kimi zaman hadis şârihi onun şiirlerine atıfta bulunurken bağlama çok da uygun düşmeyen beyitler aktarır.

Buna benzer bir durum Müslim şârihi Ebû'l-Abbâs el-Kurtubî'de göze çarpar.⁶⁰ Müslim'in Ebû Hüreyre'den aktardığına göre Hz. Peygamber (s.a.s.) çocukları vefat eden ebeveyni teselli makamında şöyle buyurmuştur: *لَا يَمُوتُ إِلَّا تَحْتَهُ النَّارُ إِلَّا تَحْتَهُ الْقَسَمُ* "Bir Müslümanın üç çocuğu vefat ettiğinde kendisini ateşten koruyacak bir kalkan verilir."⁶¹ Kurtubî bu hadisi şerh ederken vefat eden çocukların sayısının neden üç ile sınırlı tutulduğunu anlamak ister. Ona göre bunun bir manası insanların musibetlere alışması ile ilgili olmalıdır. Üç kadar çocuğu vefat eden ebeveyn bundan son derece acı

⁵⁸ Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, "Tevhîd", 35.

⁵⁹ Abdullâh b. Muhammed el-Guneymân, *Şerhu Kitâbi't-tevhîd min sahihi'l-Buhârî* (Medine: Mektebetu'd-Dâr, 1405), 1/95.

⁶⁰ Müellif hakkında bilgi için bk. Nuri Topaloğlu, "Kurtubî, Ahmed b. Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/454-455.

⁶¹ Buhârî, "Eymân," 86.

çeker. Bu onlar için büyük bir musibettir. Hâlbuki üçten sonra artık insan o musibete alışır ve artık bu alışkanlıktan dolayı musibet ona ağır gelmez. Hadiste bahsedilen ecir musibetin büyüklüğündendir. Evladın vefat etmesindeki musibetin büyüklüğü de üçe kadardır. Kurtubî bu şerhi yaptıktan sonra anlayışını teyit ettiğini düşündüğü Mütenebbî şiirine yer verir:

ثمَّ اعترفت بها فصارت ديدنا أنكرت طارقة الحوادث مرة

Hadiselerin darbesini ilk seferinde veryansın ettim;

Sonra onları tanıdım ve bende artık adet haline geldi.⁶²

Mütenebbî hayatta çok büyük belalarla boğuştuğunu ve hayatın nice felaket ve afetleriyle cedelleştğini şiirlerinde defalarca dile getirir. Şair bu sözleriyle aslında kendini övmektedir. Şair, güngörmüş, hayatın cilvelerini yaşamış çilekeş bir aksakallı olduğunu dile getirmek ister. Yukarıdaki beytinde de amacı farksızdır. Şairin başına gelen felaketler birer âdete dönüşmüş ve kendisi acı nedir bilmeyen ve gözünü budaktan sakınmaz bir kara gözlü olmuştur. Kanaatimize göre şairin kendini övmek amacıyla mübalağalı bir üslupta söylediği bu sözleri hadiste neden üç çocuk zikredilmiştir sorusuna cevap olmaktan uzaktır.

Alî el-Kârî, Hz. Peygamberin şemailine dair bir rivayete yer vermiş ve onu şerh etmiştir. Ca'fer b. Muhammed'in babasından naklettiğine göre Hz. Peygamber kendisine verilen yaratılış ve ahlakî tekâmülü ifade ederken şöyle demiştir: "الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي حَسَّنَ خُلُقِي وَخَلَقِي، وَرَأَى مِنِّي مَا شَانَ مِنْ غَيْرِي" "Yaratılış ve ahlakımı güzel kılan ve başkasında çirkin olan şeyi bende güzelleştiren Allah'a hamdolsun."⁶³ Kârî bu hadis hakkında Tîbî'nin şöyle dediğini aktarır: "Bu sözde 'بُعُثْتُ لِأَتَمِّمَ حُسْنَ الْأَخْلَاقِ' "Güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim." hadisinin manası vardır." Ali el-Kârî'nin Tîbî'den alıntılıdığına göre eksiklik bir ayıp kılınmıştır. Kârî, Tîbî'nin Mütenebbî'den yaptığı bir alıntıya yer verir:

كَنْفُصِ الْقَادِرِينَ عَلَى النَّمَامِ وَلَمْ أَرِ فِي عُيُوبِ النَّاسِ عَيْبًا

⁶² Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Müfhim şerhu Şahîhi Müslim (el-Müfhim fi şerhi Muhtaşarı Müslim, el-Müfhim fi şerhi Müslim)*, thk. Ahmed Muhammed es-Seyyid vd. (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996), 6/538.

⁶³ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temimî el-Mevsilî, *Müsned*, thk. Huseyn Esed (Şam: Dâru'l-Me'mûn, 1404/1983), 4/478 (No. 2611).

Tamamlamaya gücü yetenlerin noksanlığından

Daha büyük bir ayıp insanlarda görmedim.⁶⁴

Burada Tîbî'nin yer verdiği ve Kârî'nin de yerinde bulduğu anlaşılan bu beytin konuyla alakalı olmadığı söylenebilir. Zira hadisin bağlamı Hz. Peygamberin (s.a.s.) fiziki ve ahlaki yaratılışına hamd etmesidir. Cenâb-ı Hak O'nu maddi manevi, zahiri batını ile en güzel bir surette yaratmıştır. Süreten ve sîreten en mükemmel bir mahiyette yaratılan Hz. Peygamber başkalarında bulunabilecek maddi manevi arızalardan hâlî oluşundan dolayı şükür makamında böyle söylemektedir. Mütenebbî'nin şiirinde ise kişinin bir şeyi tamamlamaya gücü yettiği halde eksik bırakmasının büyük bir eksiklik olduğu vurgulanır. Elinden geleni yapmak mümkün iken kişi neden işini yarım bırakır? Şairin kınadığı husus açıktır. Hâlbuki Hz. Peygamberin (s.a.s.) dışındaki insanların onun gibi mümtaz bir yaratılış ve ahlaka nail olması onların kudretleri dâhilinde değildir. Dolayısıyla Mütenebbî'nin söz konusu beytinin bu bağlamda zikredilmesinin pek isabetli olmadığı görülmektedir.

4.2.Nahiv Konuları

Hadis şarihlerinin kimi zaman da Mütenebbî şiirleriyle nahiv konularında istişhâdda bulunduğu görülür. Açıkçası bu beklenmedik bir durumdur. Zira ilk dönem dilciler arasında müvellet şairlerle istişhâdda bulunulmayacağına dair bir fikir birliğinden çalışmanın girişinde bahsedilmişti. Ancak söz konusu Mütenebbî olunca büyük ihtimalle şârihlerin bir kısmı bu kuralı çiğnemekte bir beis görmemişlerdir. Bu başlık altında verilebilecek bir örnek İbn Reslân olarak bilinen Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs (ö. 844/1140)'a aittir.

Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Sünen*'inde geçen rivayetlerden birinde Hz. Peygamber'in kıldığı namazın şekli özellikleri vasfedilir. Sahâbî Vâil b. Hucr (ö. 51/671 [?]), Resûl-i Ekrem (s.a.s.) hakkında *فلما سجد وقعنا ركبناه إلى الأرض* "Secde ettğinde iki dizi yere değdi." der.⁶⁵ İbn Reslân, sahabînin bu ifadesinde nahiv açısından bir işkâl görmüştür. Nahiv bakımından *ركبناه* fiilindeki elif faildir. Fiil cümlesi olması hasebiyle *وقعنا* ifadesi içinde geçen elifin zikredilmemesi

⁶⁴ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, 8/184.

⁶⁵ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen* (Delhi: el-Matba'atu'l-Ensâriyye, 1323), 1/310.

gerekirdi. Şârih bu ifadedeki durumun اكلوني البراغيث “beni pireler yedi” cümlesindeki kullanımla aynı olduğunu söyler ve bu kullanımın Arap dilinde var olduğunu Mütenebbî'nin şu şiiriyle delillendirir:

سهم يعذب والسهم تريح ورمى وما رمنا يداه أصابني

Attı da iki elinin attığı bana isabet etti;

*Bir ok azap verir, oklar ise rahatlatır.*⁶⁶

Şiirin ilk mısraında Mütenebbî, cümlelerin nahivsel yapısı bakımından Ebû Dâvûd'un *Sünen'*inde geçen rivayetle benzer bir cümle kurmuştur. Buradaki رمنا يداه ifadesi rivayette geçen وقعتا ركبناه ile nahiv bakımından tamamen aynıdır.

4.3.Kelime Tahlilleri

İlk vahiy (bed'u'l-vahy) hadisi, cüzi lafız farklılıklarıyla birlikte Buhârî başta olmak üzere hemen bütün hadis kaynaklarında geçmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) Nûr Dağı'nda ilk vahye mazhar olunca telaşla evine dönmüş ve Hz. Hatice'ye hadiseyi anlatmıştır. Burada Hz. Peygamberi (s.a.s.) ilk teselli şerefi ile serfirâz olan kıymetli zevcesi onu teskin ve temkin sadedinde şöyle demiştir: كَلَّا وَاللَّهِ، مَا يُخْزِيكَ اللَّهُ أَبَدًا، إِنَّكَ لَتَصِلُ الرَّجْمَ، وَتَحْمِلُ الْكَلَّ، وَتَكْسِبُ الْمَعْدُومَ، وَتَقْرِي الضَّيْفَ، وَتُعِينُ عَلَى نَوَائِبِ الْحَقِّ “Öyle deme! Yemin ederim ki Allah hiçbir zaman seni utan-dırıp üzmez. Çünkü sen akrabayı gözetirsin, doğru konuşursun, işini görmekten âciz kimselerin elinden tutarsın, yoksulları kayırırısın, misafirleri ağırlarsın, haksızlığa uğrayan kimselere yardım edersin.”⁶⁷

Hz. Hatice'nin teselli makamındaki وَتَكْسِبُ الْمَعْدُومَ sözü hakkında Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267)⁶⁸ “Fakire vermesi ve onun mal edinebilmesi için kendisine yardım etmesi” şeklindeki bir şerhe yer verir. Şârih bundan sonra “ma'dûm” kelimesi hakkında şöyle der: وَالْعَرَبُ تَعْبِرُ بِالْقَلَّةِ عَنِ الْعَدَمِ وَبِالْعَدَمِ عَنِ

⁶⁶ Şihâbuddîn Ebû'l-Abbâs İbn Reslân el-Makdisî, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd* (Mısır: Dâru'l-Felâh, 1437/2016), 4/341.

⁶⁷ Buhârî, “Bed'u'l-Vahy”, 1. Çeviri M. Yaşar Kandemir'e aittir. M. Yaşar Kandemir, “Hatice,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 465.

⁶⁸ Müellif hakkında bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, “Ebû Şâme el-Makdisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/233-235.

”الفلة“ Araplar azlıkla yokluğu (‘adem), yoklukla da azlığı ifade ederlerdi.” Şârih Arapların bu kullanımına örnek olarak Mütenebbî’nin şu şiirini delil gösterir:

إِذَا رَأَى غَيْرَ شَيْءٍ ظَنَّهُ رَجُلًا وَضَاقَتْ الْأَرْضُ حَتَّى كَانَ هَارِبُهُمْ

Dünya onlara dar geldi; öyle ki kaçanlardan biri

Hiçbir şey görmese de bir adam gördüm sanırdı.⁶⁹

Mütenebbî bu şiirde Seyfüddevle orduları karşısında düşmanların yaşadığı korku ve kargaşa halini tasvir etmek ister. Yeryüzü onlara dar gelir. Hatta korkularından kaçarlarken ortada korkulmayı gerektirecek hiçbir şey dahi olmasa yine de onu kendilerine saldıracak bir kişi sanıp telaş ederler. Şair bu cümleleriyle düşmanın yaşadığı korku psikolojisini anlatır. Ölüm korkusu öyle bir dereceye varmıştır ki adeta halüsinasyon görmeye başlarlar. Şarihin aktardığına göre beytin ikinci mısraında geçen غَيْرَ شَيْءٍ hiçbir şey anlamına gelmez. İfade yokluk anlamında değil, شخصًا ضَعِيفًا أو شَيْئًا قَلِيلًا zayıf bir kişi yahut az bir şey manasında kullanılmıştır. Mütenebbî’nin de başvurduğu Arap dilindeki bu kullanıma göre وَتَكْسِبُ الْمَعْدُومُ ile Hz. Hatice’nin kastettiği elinde hiç mal olmayan kişi değil, malı az olan demektir. Görüldüğü gibi burada şârih bir kelimenin Arap dilindeki kullanımına örnek olarak Mütenebbî şiirine yer vermiştir.

Sonuç

Hadis ilmi ile Arap lügatı ilimleri arasında metot ve usûl bakımından derin bir bağ ve etkileşim bulunmaktadır. Peygamber (s.a.s) kendisinde hakikat ve hikmeti barındıran şiirlere karşı müsbet bir tutum içinde olmuş ve bu tarz şiirleri okuyan şairleri de övmüştür. Hadiste mutkin olan hadis imamları ve hadis nakleden pek çok ravi aynı zamanda Arap lügatı ilimlerinde mutahassıs kişilerdir. Hadislerin çoğu mana ile rivayet edildiğinden rivayet dönemi boyunca hadiste kullanılan kelime ve cümlelerin manası güncellenmiştir. Bu nedenle rivayet döneminde hadis eserlerinde şiirle istişhâd, tefsir gibi ilim dallarına nispeten azdır.

⁶⁹ Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddin Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî, *Şerhu'l-hadisi'l-muktefâ fi meb'asi'n-Nebiyi'l-Mustafâ*, thk. Cemâl 'Azvan (Şarika: Mektebetu'l-'Umrayn, 1420/1999), 142.

Hadis şerh kitapları müellifin Arap dili belagatı ve şiire olan hakimiyetini fazla fazla gösterdiği mekânlardandır. Bunun temel nedeni; bu eserlerin, kitapların nakil döneminde telif edilmiş olmasıdır. Hadis şerhi yapan müellifler, başta garib ve müşkil lafızların beyanı olmak üzere, manayı pekiştirme ve nahiv kurallarına atıfta bulunmak gibi pek çok konuda şiirle istişhâd yapmışlardır. Bu çalışmada Mütenebbî'nin şiirlerinden hadis şârihlerinden nasıl ve hangi açılardan yararlandığı incelenmiştir. Gördüğümüz kadarıyla hadis şârihlerinin şiirlerinden en fazla istifa ettiği şairlerin başında Mütenebbî gelmektedir. Bunun temel nedeni; kanaatimizce Mütenebbî'nin Arap dili ve belagattındaki mertebe ve derecesinin yanı sıra, onun hadis lafızlarının kitaplardaki son halini aldığı zamanlara tekabül eden tasnif dönemi şairlerinden olmasıdır. Araştırmamız makale düzeyinde ancak belirli sayıda istişhâd örneklerine yer verebilmiştir. Hadis şerhlerinde gördüğümüz fakat bir makalenin bilimsel hacminden dolayı çalışmaya alamadığımız pek çok Mütenebbî istişhâdları bulunmaktadır. Bu çalışmada bu istişhâdlar içerisinde şairin hadis yorumunda katkısının büyük olduğunu düşündüğümüz örnekler seçilmiştir. Görüldüğü kadarıyla Mütenebbî, her ne kadar müvelled bir şair olsa da hadis şârihleri nezdinde seçkin bir konumda görülmüş ve şiirlerinde kullandığı dil ve belâgat özellikleri açısından takdir edilmiştir. Dolayısıyla müvelled şairlerin şiirleriyle istişhâd yapılmaması gerektiği yönündeki yaklaşımın en azından Mütenebbî özelinde uygulanmadığı söylenebilir.

Kaynakça

- Ali, Lawand. *Tefsirde Nahiv Kaideleriyle İlgili Şiirle İstışhad (Beydavi'nin Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil Adlı Eseri Örneğinde)*. Mardin: Artuklu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Altıkulaç, Tayyar. "Ebû Şâme El-Makdisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Kitâbü's-sinâ'ateyn: el-kitâbe ve's-şî'r*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Unsuriyye, 1419.
- Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd. *Hiżânetü'l-edeb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 13 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1418/1997.

- Bozkurt, Üsame. "Sadırın Zaptından Satırın Zabtına: IV./X. Asırda Hadis Tashîfât Edebiyatının Gelişim Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme", *tasavvur* 8/1 (Haziran 2022), 445-459.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi u's-şâhih*. nşr. Mustafâ Dîb el-Biğâ. Şam: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.
- Durmuş, İsmail, "Mütenebbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/195-200. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Durmuş, İsmail. "Nahiv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*. 4 Cilt. Delhi: el-Matba'atu'l-Ensâriyye, 1323.
- Ekinci, Mücahit. "Zeccâc'ın Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu Adlı Eserinde İstîşâd Metodu". *marifetname* 9/2 (2022), 467-492.
- Guneymân, Abdullâh b. Muhammed. *Şerhu Kitâbi't-tevhîd min sahîhi'l-Buhârî*. 2 Cilt. Medine: Mektebetu'd-Dâr, 1405.
- Güleç, İsmail. "Hz. Peygamber'in Şiire Karşı Tutumu". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 19 (2017), 123-146;
- Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Semîn. *ed-Dürrü'l-masûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harâd. Şam: Dâru'l-Kalem, ts.
- Hicâvî, Ârif. *Teelluku's-şî'ri asru'l-Mütenebbî*. Kahire: Dâru'l-Meşrik, 2017.
- İbn Abbâd, Sâhib. *el-Emsâlu's-sâira min şî'ri'l-Mutenebbî*. thk. Muhammed Hasen Âl Yâsîn. Bağdat: Mektebetu'n-Nahda, 1965.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 Cilt. Kahire: Matbaatu's-Saâde, ts.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl. *Tefsîru İbn Kesîr*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419.

- İbn Reslân, Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs el-Makdisî. *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*. 19 Cilt. Mısır: Dâru'l-Felâh, 1437/2016.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Keşfu'l-müşkil min hadîsi's-sahîhayn*. thk. Alî Huseyn el-Bevvâb. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, ts.
- Kabdan, Abdulkadir. *Nesefti Tefsirinde Şiirle İstişhâd*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Kalkan Yorulmaz, Nilüfer. "Hadis Tenkidinde Arap Dilinin Kullanımı ve İmkânı Bağlamında Bir İnceleme", *tasavvur* 8/1 (Haziran 2023), 579-617.
- Kalkan Yorulmaz, Nilüfer. *Hicri ilk üç asırda Arap dili ve belagati kaynaklarında rivayet sistemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hatice". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/465-466. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. "Münâvî, Muhammed Abdürraûf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 31/571-573. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Mirķâtü'l-mefâtîh şerhu mişkâtü'l-meşâbih*. 9 Cilt. Beyrut: âru'l-fikr, 1422/2002.
- Kayrevânî, Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk el-Ezdî el-Mesîlî. *el-Umde fi mehâsini's-şer ve âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. B.y.: Dâru'l-Cîl, 1401/1981.
- Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî. *el-Müfhim şerhu Şahîhi Müslim (el-Müfhim fi şerhi Muhtaşarı Müslim, el-Müfhim fi şerhi Müslim*. 7 Cilt. thk. Ahmed Muhammed es-Seyyid vd. Şam: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996.
- Makdisî, Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm. *Şerhu'l-hadîsi'l-muktefâ fi meb'asi'n-Nebiyi'l-Mustafâ*. thk. Cemâl 'Azvan. Şarika: Mektebetu'l-'Umrayn, 1420/1999.
- Mevsilî, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî. *Müsned*. thk. Huseyn Esed. Şam: Dâru'l-Me'mûn, 1404/1983.

- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Alî. *Feyzü'l-kağîr şerhu'l-Câmi'i'ş-şagîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyeti'l-Kubrâ, 1356.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-sahiîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Matba'atu 'Îsâ el-Bâbî, 1374/1955.
- Nuha, Muhammad Afthon Ulin. "Neş'etu'n-nahvî'l-Arabî". *An-Nas: Jurnal Humaniora* 2/2 (2018), 213-224.
- Öğmüş, Harun. "Arap Dili ve Tefsirle İlgili Şevâhid Literatürü". *Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (2015), 27-45.
- Özdemir, Hasan Rıza. "Müslüman Olmayanların Cehennem'de Görecekları Azâbın Ebediliđi Sorunu". *Dini Araştırmalar* 20/51 (2017), 153-168.
- Özel, Ahmet. "Ali el-Kârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/403-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özkan, Halit. "Tibî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/125-127. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Râzî, Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420.
- Tantâvî, Ahmed. *Neş'etu'n-nahv*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- Tibî, Ebü Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed. *Fütûhu'l-gayb fi (ve)'l-keşf 'an kınâ'i'r-reyb*, thk. İyâd Muhammed el-Gavc. Dubai: Câizetu Dubey ed-Devliyye, 1434/2013.
- Topaloğlu, Nuri. "Kurtubî, Ahmed b. Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/454-455. (İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Türcan, Zısan. "Hadis Şerhçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2009), 101-134.
- Yavuz, Yusuf Şevki. Avcı, Casim. "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/543-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yektar, Osman Nedim. "Hadis Rivayetleri ve Hz. Peygamber'in Şiire Karşı Tutumu". *Ekev Akademi Dergisi* 65 (2016), 405-432.

Yılmaz, Mehmet. "Hz. Peygamber'in Şiire Yaklaşımı". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2013), 177-206.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-tevîl*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, 1407.